

Odpolitizovanie spoločnosti: civitika

Ladislav Kováč

Potreba rozumieť svetu okolo nás, vyznať sa v ňom, patrí medzi najsilnejšie ľudské potreby. Vo svete, ktorému nerozumieme, by sme nevedeli žiť. No rozumieť mu dokážeme iba tak, že si ho zjednodušíme: na neobmedzené množstvo javov a vzťahov nadkladáme poznávací raster vytvorený z obmedzeného počtu pojmov. To, čo sa nám potom cez tento raster vyjavuje, nazývame realitou. Čím hrubší je raster, tým jednoduchšia je realita. Jedným z takýchto pojmov, ktorým si sprehľadňujeme sociálny svet, je pojem politika.

Keď sme po novembri 1989 hľadali spôsoby, ako ozdraviť naše školstvo, prvou zásadou liečby bolo odpolitizovanie škôl. Politika na školy nepatrí, nástojili sme. Krátko po novembri dostal som list od pani Kláry Haluškovej z Košíc, ktorá túto zásadu označila za pomýlenú. Odvolávala sa na Tomáša G. Masaryka, ktorý vždy zdôrazňoval, že škola je politikum, ba prvá politická inštancia vôbec.

Dve rozdielne chápania politiky

List bol pre mňa podnetom pre premýšľanie o povahe politiky. V porevolučnej eufórii sme tento pojem často používali, a veruže vágne. Keďže za komunizmu nadobudol pejoratívny nádych, niektorí sme sa od neho sprvu dištancovali: vo vysokých politických funkciách sme vyhlasovali, že nie sme politikmi a politiku robiť nechceme. Iní z nás chceli robiť politiku svojráznym spôsobom, v duchu Havlovej „nepolitickej politiky“. O čosi neskôr som si v liste maďarskému ministrovi Ferencovi Glatzovi zašpekuloval, či by sme my, vedci v politických funkciách, nemohli urobiť z politiky aplikovanú etiku. Hľadanie súvislostí medzi mravnosťou a politikou bolo vtedy vôbec módou v postkomunistických krajinách. Veď aj prvé z bratislavských sympózií o politike, v r. 1990, nieslo názov „Etika a politika“.

Príčinou nedorozumení a zmätkov bol, a naďalej je, fakt, že existujú dve rozdielne chápania politiky. Prvé je stredoeurópske a Masaryk je jeho protagonistom. Politika je starostlivosťou o veci verejné, vychádza z tradícií kultúrnych a filozofických, je - povedané Masarykovými slovami - „provádění a upevňování humanity uvnitř i navenek“ a treba ju „podřizovat zákonům etickým“. V anglosaských krajinách prevažuje iné chápanie: politikou sú pragmatické činnosti spojené so získavaním a udržovaním vládnutia v štáte a s riadením vzťahov k iným štátom.

Občianska spoločnosť a politika: Havel a Klaus

Výmena názorov pred dvomi rokmi medzi dvomi hlavnými českými politikmi, prezidentom Havlom a premiérom Klausom, odráža čosi z týchto rozdielnych chápaní politiky. Kým Havel zdôrazňoval, že pre normálny politický život sú vedľa politických strán dôležité rozmanité spolky, združenia a iniciatívy, ktoré predstavujú občiansku spoločnosť, Klaus nevidel dôvod, prečo by v politike medzi štátom, politickými stranami a občanom mali existovať ďalšie organizácie. V jeho poňatí politická moc v štáte je výsledkom súťaže politických strán a jej funkciou je vytvárať a zaisťovať priestor každému občanovi ako slobodnému a suverénemu jedincovi pre sledovanie jeho osobných záujmov. Ak niekto ráta

medzi svoje záujmy aj združovanie sa s inými, nech sa združuje, ale je to jeho súkromná záležitosť.

Za dvomi rozdielnymi politickými názormi stoja dva rozdielne pohľady na človeka. V akom vzťahu sú tieto pohľady k tomu, čo o človeku vie súčasná biológia?

Človek je skupinový živočích

Predstava tej podoby liberalizmu, k akému sa hlásia súčasní českí liberáli, že človek je bytosť obdarená slobodnou vôľou a koná na základe racionálnych rozhodnutí (takže vypočítavo sleduje najmä svoje sebecké záujmy), je vyústením dominujúcej línie západného filozofického a politického myslenia. Od antiky, cez protestantský zlom, cez Locka, Smitha, Kanta až do súčasnosti. V takomto poňatí je ľudský jedinec najvyššou hodnotou; cieľom sám o sebe, nad ktorý vyšších cieľov niet.

Táto predstava o racionálnej, nezávislej bytosti by márne hľadala podporu v súčasnej biológii. Ani módna koncepcia „sebeckých génov“ by ju nepodporila; skôr naopak. Málo sme racionálnymi bytosťami; rozum je skôr len sluhom a nie pánom emócií – raz vykonávateľom ich vôle, inokedy dodatočným zdôvodňovateľom ich nečakaných rozhodnutí. Biologická evolúcia z nás urobila sociálne živočíchov, vyselektované pre život v skupinách. A veľa emócií - a tým aj potrieb - sa týka nášho sociálneho života. S príslušníkmi skupiny, s ktorou sa identifikujeme, nás spájajú kladné citové väzby; k tým, čo sú mimo našej skupiny, pociťujeme nedôveru, obavy, animozitu, agresivitu. Potrebujeme patriť, obdivovať, milovať, poslúchať i dominovať. Stotožnenie sa so skupinou znásobuje naše individuálne sily; premieňa, prekračuje naše osobné ciele; zložito, i prostredníctvom sebaklamu, plní náš život zmyslom a sebaapresahujúcimi hodnotami. No tiež nás ohrozuje ideologizáciou a sklonom k uznávaniu jedinej pravdy: pravdy našej skupiny.

Tvrdiť, že jedinou významnou skupinovou identifikáciou je občianstvo, príslušnosť k štátu, a aj to len za to, že štát chráni naše individuálne záujmy, by bolo zjednodušením. Sme občanmi, ale sme tiež príslušníkmi národa, aj straníkmi a cirkevníkmi, fanúškami futbalových klubov, členmi spolkov záhradkárov alebo hasičských združení. Čím viac je skupín, do ktorých jedinec patrí a s ktorými sa identifikuje, tým menšie je nebezpečie že podľahne skupinovému fanatizmu, tým viac sa rozptyľuje hrozba medziskupinovej agresivity.

Ale aj názor, že jedinec prekračuje svoje osobné záujmy a koná k prospechu spoločnosti pod vplyvom tajomných, metafyzických síl, či pohľad na sociálne skupiny ako na akési organizmy, ktorých individuálny človek je len bunkou či atómom, nemajú s vedou nič spoločné. Zato múdry postreh Pavla J. Šafárika, že „človek človekom je, že za ideu zemŕť môže“, nie je v rozpore s vedou a môže byť odvodený z biológie.

Opodstatnenie civility

Sociálne skupiny, pre život v ktorých sme evolúciou emocionálne vybavení, boli skupiny lovcov a zberačov v savane. Analogické krdľom, svorkám, čriedám iných živočíchov. Jedinci v nich spolupracovali, ale aj usilovali o vedúce postavenie, o moc. Ale nejednalo sa o politickú moc. Až kultúrnou evolúciou, rozvojom civilizácie, sme prekročili toto biologické určenie; vznikali kmene, obce, štáty. To tu, na úrovni väčších, nadbiologických skupín začína politika a tým aj nový druh moci, politická moc. Na tejto úrovni končí morálka a začína právo. Biológia opodstatňuje, odôvodňuje a spresňuje anglosaské chápanie politiky: politika je technikou zápasu o politickú moc a o udržanie získanej moci. Dnes hlavnou arénou, i hlavným nástrojom tohoto zápasu sú politické strany. (V tomto chápaní verejná správa nie je politikou.) Takéto chápanie treba presadiť aj v stredoeurópskom priestore a masarykovské opustiť. Márnymi sú pokusy stotožniť Havlov

Tak ako politické strany, aj neziskové organizácie, športové kluby, združenia poľovníkov, spoločnosti pediatrov sú produktmi kultúrnej evolúcie. Svojím pôvodom nie sú iba analogické pôvodným biologickým skupinám lovcov a zberačov, sú ich homológmi: zakladáme a vyhľadávame ich, lebo účasť v nich uspokojuje sociálne potreby, čo máme vložené do génov. Tým však, že existujú, nadobúdajú nové, vlastné, od jednotlivcov nezávislé funkcie a podieľajú sa na dynamike spoločnosti, robia ju komplexnou a zároveň stabilnou i sebaobnovujúcou. Pre svet týchto nepolitických skupín, pre ich funkcie a pre činnosti ľudí v nich treba zaviesť nový termín: civitika (v angličtine: civitics).

Politiku, ktorá nám za komunizmu prenikala ako mor nielen na pracoviská, ale aj do domácností, zatlačme do jej vymedzeného úzkeho priestoru. I s jej metódami zápasu o vplyv, podporu a dominanciu, medzi ktorými je na prvom mieste vyjednávanie a hľadanie kompromisu – a vo férovej politike samozrejme aj rešpektovanie pravidiel hry a zákonov – no nechýba ani vypočítavosť, zamlčovanie, účelové klamanie. Civitika má iné, rozdielne poslania i metódy. Nahradenie jedného termínu dvomi, zjemnenie poznávacieho rastru, by nám malo uľahčiť orientáciu v zložitých javoch verejného života. Niektoré nedorozumenia možno vymiznú. Ale tiež sa pre politológov otvára nové pole skúmania: civitika povedľa a nezávisle od politiky.

[illegible]